

Mesâbîh Şerhlerinin Mukaddimleri Bağlamında Usûl Geleneği

The Tradition of Methodology in the Context of the Introductions to the Commentaries
on the Masâbîh

Abdullah ÇİMEN

Arş. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis ABD,
Title, Uşak University, Faculty of Teology, Department of Hadith
abdullah.cimen@usak.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2069-0769.

DOI: 10.56720/mevzu.1797172

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 4 Ekim / October 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 5 Ocak / January 2026

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Şubat / February 2026

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Şubat / February

Atıf / Citation: Çimen, Abdullah. “Mesâbîh Şerhlerinin Mukaddimleri Bağlamında Usûl Geleneği”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (Şubat 2026): 123-149.
<https://doi.org/10.56720/mevzu.1797172>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Bu makalede, İran bölgesi *Mesâbîh* şerhlerinin mukaddime bölümleri ele alınmaktadır. Bölgede yazılan şerhlerin mukaddime bölümlerinde hadis kitaplarında yaygın olarak görülmeyen usûl bilgilerinin takdimi dikkat çekmektedir. Dımaşk-Kâhire gibi bölgelerde ulemânın hadis ilimlerine dair derinlemesine nitelikli yayınlar ortaya koyması Şîrâz-Tebrîz gibi çevre bölgelerin arka planda kalmasına sebep olmuştur. Bu coğrafyada Begavî'nin *Mesâbîhu's-sünne* isimli hadis kitabının elde ettiği şöret beraberinde bu eser üzerine pek çok şerh çalışmasının yapılmasını sağlamıştır. Bu çalışma daha sonra Hint altkıtasındaki hadis şerhlerine de sirâyet eden mukaddimelerdeki usûl bilgilerinin ele alınmasını hedeflemektedir. Çalışmada hem makale hacmini aşmamak adına hem de bu bölge şerhlerinin mukaddime kısımlarındaki usûl bilgilerinin muhtevalarının geniş olması nedeniyle sınırlama İran bölgesiyle yapılmıştır. Şârihlerin mukaddime bölümlerinde şerhi okuyacak kişilerin metni daha iyi anlayabilmesi için *Mesâbîh*'teki ıstılahları merkeze alarak hadis usûlüne dair muhtasar sayılabilecek bilgiler verdikleri görülmüştür. Bu uygulamanın, bölge şerhlerinde yerleşik bir gelenek hâline geldiği ve *Mesâbîh*'in özellikle İran bölgesinde yaygın olarak okunan bir hadis kitabı olmasıyla yakından ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hadis, *Mesâbîhu's-sünne*, İran, Şerh, Usûl.

Abstract

This article examines the introductory sections of the commentaries on *Masâbîh* in the Iranian region. The presentation of methodological information not commonly found in hadith books in the introductory sections of commentaries written in the region is noteworthy. The emergence of in-depth, high-quality publications on hadith sciences by scholars in regions such as Damascus and Cairo has led to peripheral regions like Shiraz and Tabriz being overshadowed. In this geographical area, the fame achieved by Begavî's hadith book, *Masâbîh al-sunna*, led to numerous commentary works being written on this work. This study aims to examine the methodological information in the introductions, which later spread to hadith commentaries in the Indian subcontinent. The study is limited to the Iranian region, both to avoid exceeding the scope of the article and because of the extensive content of the methodological

information in the introductions of commentaries from this region. It has been observed that commentators, in the introduction sections, provide concise information on the methodology of hadith, centred on the terminology used in *Masâbîh*, to help readers better understand the text. It has been concluded that this practice has become an established tradition in regional commentaries and is closely related to the fact that *Masâbîh* is a widely read book of hadith, particularly in the Iranian region.

Keywords: Hadith, *Masâbîh al-sunna*, Iran, Commentary, Methodology.

Giriş

Hadis tarihinde derleme hadis kaynaklarının yazılmaya başladığı dönem olan hicrî altıncı asır sonrası hadis tarihi bakımından müteaahir dönemin başlangıcı kabul edilir. Bu dönemden önceki yıllarda temel hadis kaynaklarının yazımı tamamlanmış ve müteaahir dönemle birlikte bu temel kaynaklardan derlenerek tasnif edilen hadis kitapları yazılmaya başlanmıştır. Bu döneme nakil dönemi de denilmiştir. Dönemin ilk hadis eseri olarak Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbîhu's-sünne*'si telif edilmiştir. Begavî'nin bu eserinde getirdiği yenilikler ciddi anlamda etki uyandırmış ve bu kitap müteaahir dönemin ilk hadis kitaplarından sayılmıştır.¹ Begavî *Mesâbîh*'indeki kendine has olan metodu sayesinde büyük ilgiye mazhar olmuştur. Daha sonra Hatîb et-Tebrîzî (ö. 741/1340) hocası Şerefüddîn et-Tîbî'nin (ö. 743/1343) de tavsiyesi² üzerine *Mesâbîh*'teki bazı eksiklikleri gidermek/tamamlamak niyetiyle *Mişkâtü'l-Mesâbîh* isimli eserini kaleme almış onun bu eseri daha fazla meşhur olmuştur. Zikredilen bu iki eser üzerine şerh, ihtisâr ve tahrîc vb. türünden oldukça fazla çalışma yapılmıştır.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan hadis kitabı olan Begavî'nin *Mesâbîhu's-sünne*'si³ üzerine kırktan fazla şerhin yazıldığı söylenmiştir.⁴

¹ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 127.

² Selim Demirci, "Bir Tedris Metni Olarak *Mişkâtü'l-Mesâbîh*", *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 14 (2021), 255.

³ Eser hakkında bilgi için bk. İbrahim Hatiboğlu, "*Mesâbîhu's-Sünne*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004).

⁴ Hatiboğlu, "*Mesâbîhu's-Sünne*", 29/258.

Zikredilen bu şerhlerin en önemlileri arasında ilk olarak Ebû Abdullah Fazlulah es-Samed et-Tûribîstî'nin (ö. 661/1263) *el-Müyyesser fî şerhi'l-Mesâbih*'i ilk sırada sayılmaktadır. Akabinde Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 691/1291-1292)⁵ *Tuhfetü'l-ebrâr*'ı geniş içeriği ile önemli şerhler arasında yer almaktadır. Dönemin bir diğer şerhi Muzhiruddîn Hüseyin b. Muhammed ez-Zeydânî'nin (ö. 727/1327) *el-Mefâtih fî şerhi'l-Mesâbih*'idir. Son olarak Zeynûlarab Ebü'l-Mefâhir Ali b. Ubeydullah'ın (ö. 758/1357) *Şerhu'l-Mesâbih*'i bölge olarak İrandaki âlimlerin yazdığı şerhlerdir.⁶ *Mesâbih*'in en çok okunduğu⁷, okutulduğu ve ezberlendiği bölge olan İran bölgesi⁸, bu eser üzerine pek çok şerhin de yazıldığı önemli bir bölgedir.⁹ Çalışmada hem makale hacmini aşmamak adına hem de bu bölge şerhlerinin mukaddime kısımlarındaki usûl bilgilerinin muhtevalarının geniş olması nedeniyle İran¹⁰ bölgesiyle sınırlama yapılmıştır.¹¹

Çalışmada İran bölgesinde yazılan *Mesâbih* şerhlerinin esas alınması bu bölge şerhlerinin mukaddimeler açısından zengin bir muhtevaya sahip olmasındandır. Nitekim mukaddime bölümlerindeki usûl bilgilerini zikretme geleneği, daha sonraki dönemlerde Hint bölgesinde de etkisini göstermiştir. Hint alt kıtasında da en çok okunan kitaplar arasında sayılan Begavî'nin *Mesâbih*'i şerhleriyle birlikte okunduğunda şerhlerdeki bu takdim bölümü Hint

⁵ Beyzâvî, İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) çağdaşı sayılabilecek bir dönemde yaşamıştır. Bu açıdan şerhindeki usûle ilişkin bilgiler önemlidir.

⁶ Mustafa Yasin Akbaş, "Mesâbihu's-Sunne Şerh Literatürü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/1 (2022), 51-52.

⁷ Zofar Adbul Rauf, "Considerations on al-Masabih al-Sunnah", *Islamic Quarterly* 33/3 (1989), 188-194; Gulagha Hadi oglu Ismayilov, "Imam Baghawi's Masabih al-Sunnah and Azerbaijani Hadith Scholars", *Baltic Journal of Legal and Social Sciences* 4 (2024), 376-378.

⁸ Şîrâz-Tebrîz bölgesi Acem diyârı/bölgesi olarak da bilinmektedir. Ancak çalışmada güncel ismiyle İran bölgesi kullanım olarak tercih edilmiştir.

⁹ Abdullah Çimen, *Bir Metin İki Şerh Kâdî Beyzâvî ve İbn Melek'in Mesâbih Şerhleri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 14, 60.

¹⁰ Özellikle hicri 7. ve 8. asırlarda Dimaşk-Kâhire bölgesi ilim faaliyetleri açısından "merkez", Şîrâz ve Tebrîz ise "çevre" olarak isimlendirilmiştir. Bu konuda bk. Selim Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Âlimleri* (İstanbul: İlem Yayınları, 2020), XIV.

¹¹ Çalışmada matbû olan şerhler esas alınacaktır.

âlimlerinin dikkatini celp etmiş ve bir gelenek haline gelmiştir. Hint bölgesi âlimleri de eserlerinin mukaddime kısımlarında usûle dâir bilgileri zikretmiştir.¹²

Klasik hadis şerh literatüründe mukaddimelerde usûl bilgilerinin verilmesi pek rastlanmayan bir durumdur. İran bölgesi *Mesâbîh* şerhlerinde ise yaygın bir uygulama olarak dikkat çekmesi makalenin seçilme gerekçesini teşkil etmiştir. Çalışma, usûl bilgilerinin mukaddimelerde nasıl ele alındığını tetkik etmeyi amaçlamaktadır.¹³ Ayrıca şârihlerin hadis usûlüne ilişkin verdiği bilgilerin kaynaklarına dair de birtakım analizler yapılacaktır.

1. Usûle Katkıları Bakımından Mukaddimeler

1.1. et-Tûribiştî'nin el-Müyyesser fî şerhi'l-Mesâbîh Mukaddimesi

et-Tûribiştî¹⁴ (ö. 661/1263) *el-Müyyesser fî şerhi'l-Mesâbîh*'inin mukaddimesinde dua cümlelerinden sonra Şîrâz'da bazı kardeşlerin kendisinden Begavî'nin *Mesâbîh*'indeki müşkülleri izah eden bir şerh yazmasını talep ettiklerini belirtmiştir. *Mesâbîh*'in mübarek bir kitap olduğunu vurgulamıştır. et-Tûribiştî şerhi kaleme alma noktasında ilk başta çekimser davransa da yaşadığı bölge halkının bu hadis kitabı üzerine yoğunlaştığını, bu kitaptaki lafız ve anlamları iyice kavrayamadıklarını¹⁵ ve eserdeki hadislerin manalarının tahrîf edildiğini

¹² Demirci çalışmasında özellikle İran bölgesi şerhlerinin bu özelliğini öne çıkararak Hint âlimlerini etkilediğini belirtmiştir. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Selim Demirci, *Sömürge Döneminde Hadis ve Yorum* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024), 94-95.

¹³ Söz konusu şerhler daha önceki çalışmalarda hadis şerhçilikleri açısından ele alınmış ancak mukaddimeler açısından detaylı olarak incelenmemiştir. Bazıları için bk. Selahattin Yıldırım, "Fadlullah b. Hasan et-Tûribiştî'nin el-Müyyesser fî Şerhi Mesâbîhi's-Sünne Adlı Eserinde Hadis Şerh Metodu", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XII/26 (2021), 312-338; Moustafa Jabal, *Et-Tûribiştî ve el-Müyyesser fî Şerhi Mesâbîhi's-Sünne adlı eseri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019); Abdullah Taha İmamoğlu, "Mesâbîhu's-Sünne Şerhi Tuhfetü'l-Ebrâr Bağlamında Beyzâvî'nin Hadisçiliği", *İslam İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*, ed. Mustakim Arıcı (İstanbul: İsam Yayınları, 2017).

¹⁴ Hayatı ve eserin şerh metodu hakkında bk. Yıldırım, "Fadlullah b. Hasan et-Tûribiştî'nin el-Müyyesser fî Şerhi Mesâbîhi's-Sünne Adlı Eserinde Hadis Şerh Metodu"; Jabal, *Et-Tûribiştî ve el-Müyyesser fî Şerhi Mesâbîhi's-Sünne adlı eseri*.

¹⁵ Konuyla ilgili çalışmasında Aslan, Tûribiştî'nin hadis metinlerini bir dilci gibi tahlil ettiğini, mukayeseler yaptığını ve detaylı açıklamalar getirdiğini belirtmiştir. Zahir Aslan,

düşünerek bilhassa müşkillerin açıklanması konusunda bu vazifeyi ilmî anlamda kendisine bir borç bilerek Allah rızası için şerhi yazmıştır.¹⁶

Begavî'nin mukaddimesini tek tek izah eden et-Tûribiştî, burada müteah-hir dönemin ilk hadis kaynağı olması hasebiyle yeni bir yöntem olan sadece sahâbî râvisinin zikredilmesi meselesine değinmiştir. Öncelikle rivâyetlerin başka tarikleriyle beraber zikredildiğinde hadislerin ayrıştırılması adına sahâbî râvisinin zikredilmesi önemlidir. Bir diğer gerekçe hadisin nakleden sahâbîlerden birisi hadisteki hükmü mutlak, diğeri de mukayyed olarak naklettiğinde hadisteki hüküm için oluşan ihtilafın giderilmesi adına hangi hadisi hangi sahâbînin naklettiği bilinmelidir. Bir başka gereklilik ise hadisin birden fazla sahâbî tarafından rivâyet edilmesi hâlinde, bunlardan bir kısmının senedlerinde inkıtâ bulunması veya râviler arasında güvenilmez kişilerin olması ve is-naddaki ihtilât nedeniyle zayıf kabul edilmesi durumunda hadisi kimin naklettiği bilinmelidir. Böylece sahîh olan tarîki diğerlerinden ayırmak mümkün olur. Son olarak da iki hadisin arasında muhtemel bir çelişme durumu meydana geldiğinde hadisle ilgili değerlendirme yapabilmek için, nasih-mensûh gibi durumları ortaya çıkarabilmek için ilgili sahâbînin Hz. Peygamberle sohbet süreleri esas alınarak karar kılınır.¹⁷

et-Tûribiştî, Hâkim en-Nîsâbü'rî'den (ö. 405/1014) nakille hadis kısımları ve râvileri hakkında detaya girmeksizin nakilde bulunmuştur. Buna göre sahîh olan hadisler on kısımda ele alınmıştır. Bunlardan beşi müttefekun aleyh iken diğer beşi de muhtelefün fîh konumundadır. Buhârî ve Müslim'in ittifakla naklettikleri ilk kısımdadır. Begavî'nin eserindeki hadislerin hangi kitaplardan seçildiğine de değinen et-Tûribiştî, Begavî'nin kitabındaki hadislerin çoğunun sahîh olduğu ifadesiyle ahkâm hadislerini kastettiğini vurgulamıştır. Zira şer'î hükümlerin ancak sika râviler kanalıyla nakledilmiş olması gerekmektedir. Devamla ale'l-ebvâb ve ale'r-ricâl kitapların farklarına da işaret etmiştir. Mürsel hadislerin pek çok âlim tarafından kabul edilmemesine rağmen bazı âlimlerce kabul edildiğini zikretmiştir. Ayrıca hadisler hakkında söylenen hükümlerin

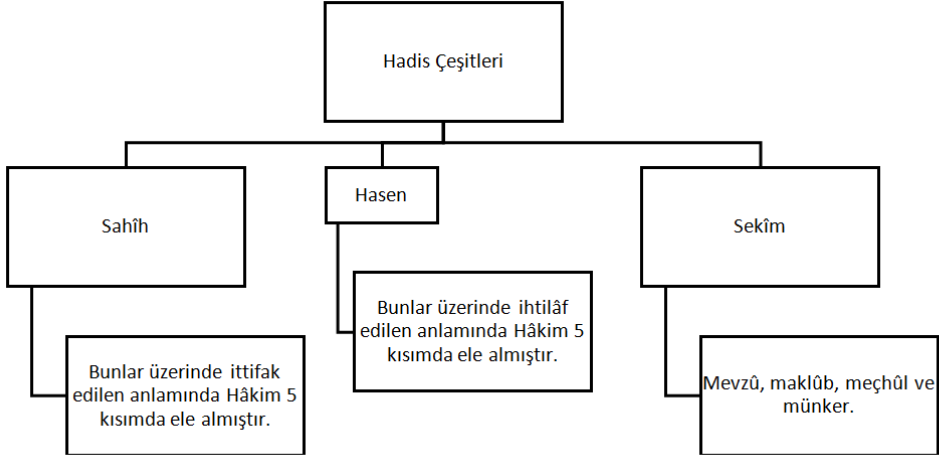
"Dilbilgisinin Rivayet Lafızları Arasında Tercihe Etkisi: Dilci Şârih Tûribiştî Örneğinde Bir İnceleme", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/1 (30 Haziran 2024), 55-72.

¹⁶ Ebû Abdullah Fazlullah es-Samed Tûribiştî, *el-Müyyesser fî şerhi'l-Mesâbih*, thk. Abdülhamîd el-Hindâvî (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 2008), 1/29-30.

¹⁷ Tûribiştî, *el-Müyyesser fî şerhi'l-Mesâbih*, 1/33.

ekseriyeti cerh-ta'dîl bakımından yapılan incelemelere göre söylenmiştir. Nitekim cerh-ta'dîl ilminde mutlak bir hüküm yoktur. Bazı âlimlere göre zayıf görülen bir râvi diğer bir âlim tarafından kuvvetli görülebilir. Daha sonra Begavî'nin garîb ve zayıf hadisleri eserine alacağı kavlini açıklamıştır. Garîb sika bir râvinin teferrüd etmesidir. Bu hadisler de sahîh hadislerdendir. Ancak Buhârî-Müslim'in derecesinde değil ondan sonra gelmektedir. Zayıf hadisler ise birçok sebepten oluşabilir. Râviden kaynaklananlar arasında; metrûk râvilerden gelenler, cerh-ta'dîl bakımından bir müçtehid tarafından adâlet noktasında tenkîde uğrayanlar, hafızasının zayıflığı nedeniyle cerh edilenler, itikâdî durumundan dolayı reddedilenler ya da râvinin bilinmemesi zikredilebilir. Bir de irsâl, inkîta ve irsâl gibi sebeplerden kaynaklanabilir. İrsâl; tâbiîn râvisinin hadisi sahâbeyi zikretmeden doğrudan Hz. Peygamber'den nakletmesidir. İnkitâ ise râvinin görüşmesi mümkün olmayan kişiden hadis nakletmesidir. (Yani kopukluk nedeniyle vefat tarihleri itibariyle görüşmeleri mümkün değildir) et-Tûribişti devamında zayıf hadis çeşitlerinden tedlîs, ızdırâb gibi çeşitleri de kısaca ızah etmiştir. Burada merfû ve mevkûf hadisin tanımını da zikrettikten sonra zayıf hadisle amel konusunda şunları söylemiştir: Şunu bil ki zayıf hadisler mutlak anlamda dikkate alınmaması gereken rivâyetler değildir. Bunlardan bazıları zayıf olmasına rağmen celi/açık kıyas desteklediği için itibâr kazanarak bunlarla amel edilir. Yaşadıkları sorundan dolayı nazar ve istidlâl gerektiren meselelerde bazen âlimler sahîh olarak nakledilen hadis yerine zayıf hadisle amel etmiştir. Burada sözlerini toplarken et-Tûribişti, hadislerin üç kısma ayrıldığını, bunların da sahîh, hasen ve sekîm olarak isimlendirildiğini belirtmiştir. Sahîh hadis; senedi muttasıl hadisi nakleden râvileri de âdil olan hadistir. Bu tür üzerinde ittifak edilmiştir ki Hâkim en-Nisâbüri bu kısmı beşe ayırmıştır. Hasen; rivâyet edildiği senedi bilinen ve râvileri de meşhur olan hadistir. Bu hadisler üzerinde ise ihtilaf vardır. Hâkim bunları da beş kısma ayırmıştır. Sekîm ise mevzû, mablûb ve meçhûl olmak üzere üçe ayrılır. Bunlardan mevzû olanlar hadis âlimlerince uydurma olduğu kesin olarak bilinendir. Mablûb hadis ise isnâdında bir râvi tarafından değişiklik yapılmış hadistir. Meçhûl de hadis âlimlerince mahreci bilinmeyen hadislerdir. Begavî eserinde münker ifadesiyle meçhûl ve mablûb rivâyetleri kastetmiştir. Münker

rivâyetleri eserine almadığını belirtmesine rağmen az da olsa bunlara yer vermiştir. Bunlara da yeri geldikçe işaret edeceğini söylemiştir.¹⁸

Tablo 1: et-Tûribiştî'nin hadis taksimi.

Tûribiştî 661 yılında vefat ettiğine göre İbnü's-Salah'tan onsekiz yıl sonra vefat etmiştir. Bu durum onun İbnü's-Salâh'ın usûl kitabından haberdar olma ihtimalini doğursa da Hâkim en-Nisâbü'rî'nin ismini zikretmesi on kısımda (5 sahih, 5 hasen) ele alması metod olarak ondan faydalandığını göstermektedir. Fakat Begavî'nin mukaddimesinde zikrettiği usûle bağlı kaldığı da söylenmelidir.

1.2. Beyzâvî'nin *Tuhfetü'l-ebrâr* Mukaddimesi

Kâdî Beyzâvî'nin¹⁹ (ö. 691/1291-1292) şerhine yazdığı mukaddime birçok açıdan önem arz etmektedir. Beyzâvî eserine mukaddimetü'l-kitâb ve mukaddimetü'l-ilm şeklinde iki mukaddime ile başlamıştır. Mukaddimenin birinci

¹⁸ Tûribiştî, *el-Müyyesser fî şerhi'l-Mesâbih*, 1/33-35.

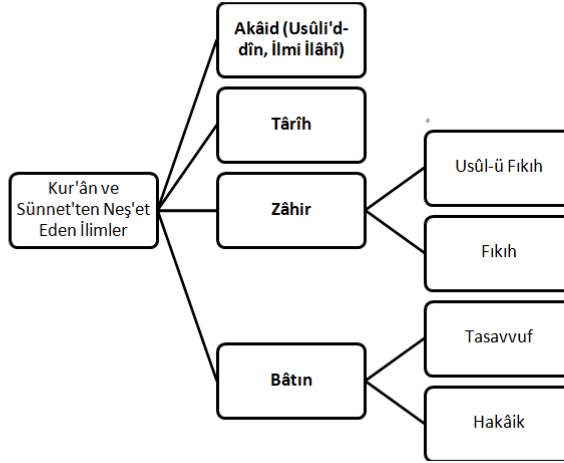
¹⁹ Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992); Yusuf Şevki Yavuz, "Kâdî Beyzâvî", *Marmara İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6 (1987 1988); Mustakim Arıcı, "Bir Biyografinin Yeniden İnşası: Kâdî Beyzâvî, İlişki Ağları ve Eserleri", *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*, ed. Mustakim Arıcı (İstanbul: İsam Yayınları, 2017).

kısmına dua cümleleriyle başlayan Beyzâvî, devamla şerhini yazma amacına yönelik olarak maksadı açıklamıştır.²⁰ Beyzâvî, ikinci mukaddimeyi ise dört ana başlıkta takdim etmektedir. Birincisinde *Mesâbilh*'i rivâyet etme yollarını zikretmiş, ikinci başlıkta hadis ilminin diğer ilimlere karşı üstünlüğünü belirtmiş, üçüncü olarak Kur'ân ve sünnetin münasebetine/uyumuna değinmiş akabinde de Begavî'nin mukaddimesinde geçen hadis çeşitleri ile bazı meselelere dair açıklamalar yapmıştır.

Beyzâvî, mukaddimesinin ikinci başlığında doğrudan hadis ilminin diğer tüm ilimlere karşı üstünlüğünü incelemiştir. Burada Beyzâvî, Kur'ân ile sünnetin uygunluğunu izah etmiş, ikisinin de kaynak olarak aynı vadiden geldiğini, kardeş olduğunu ve bu durumun da şeref olduğunu belirtmiştir. Beyzâvî bu iki ilmin dışındaki diğer ilimlerin hepsinin bu iki ilimle (hadis-tefsir) ve bu iki ilmin tefarruatlarıyla dolu olduğunu söylemiştir. Çünkü Beyzâvî'ye göre âyetler-hadisler akâid ve meârifle alakalıdır. Hakikati bilmek isteyen ve marifeti araştıran bir kimse ilk olarak tafsilat ve tekmilâtı ile yüksek bir mertebeye ulaşana kadar çalışır. Bu mertebelerin ilki ilmi ilâhî ya da usûlü'd-dîn diye bilinen ve ilmi kelim diye adlandırılan marifettir. İkincisi ise insanların halleriyle/fil-leriyle alakalı olan ilimdir. Bu da iki kısımdan oluşur birisi zâhir amellerle alakalıdır. Diğer de bâtınla ilgilidir. Ahkâmı şer'iyyeye tâlip olan müctehid bunlardan ilkinin alır ve külli kâidelerle göre muhtelif hüküm esas ve ahkâm vasıtasıyla açıklar.²¹ Beyzâvî'nin biraz karmaşık görünen ilimlere dair telakkisini tablo şeklinde göstermekte yarar vardır.

²⁰ Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer eş-Şirâzî Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr şerhu Mesâbilhi's-sünne*, thk. Nûreddîn Tâlib (Katar: Dâru'n-Nevâdir, 2012), 1/3-4 (Beyzâvî'nin mukaddimesi).

²¹ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, 1/6-8 (Beyzâvî'nin mukaddimesi).

Tablo 2: Beyzâvî'nin ilim tasnifi.

Beyzâvî mukaddimesinin üçüncü başlığı altında Kur'ân ile sünnet arasındaki münâsebeti müstakil bir şekilde ele almıştır. Beyzâvî hadisler hakkında üç türlü kelâm edildiğini söyleyerek açıklamalarına başlamış, bunları akâid, ahkâm ve ahbâr şeklinde sınıflandırmıştır. Ardından ahbârı kendi içinde değerlendirerek bu tür haberlerin ancak vahiy, ilham ve tevkîf yoluyla bilinebileceğini ifade etmiştir. Bu kapsamda yer alan haberler gelecekte olacak bazı fitneler ve olaylar, kıyâmet alametleri ve geçmişte yaşayan kişiler veya olaylarla olabilir. Beyzâvî'ye göre bu tür gaybî bilgilere dair haberler ancak vahiy yoluyla bilinebilir.²²

Beyzâvî mukaddimenin dördüncü kısmında ise usûlün önemli konularından olan hadis çeşitlerini incelemiştir. Beyzâvî, Hz. Peygamber'e nispet edilen her sözün mutlaka ona ait olmadığını ve bu sözlerin her biriyle amel etmenin de mümkün olmadığını belirtmiştir. Şu'be'den (ö. 160/776) nakledilen "Hadisin yarısı yalandır" sözünü nakleden Beyzâvî, benzer sözleri başta Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875) olmak üzere diğer bazı hadis âlimlerinin söylediğini belirtmiştir. Hz. Peygamber'den de "Bana

²² Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ebrâr*, 1/8-9 (Beyzâvî'nin mukaddimesi).

yalan isnâd edilecek" şeklinde söz geldiğini vurgulayarak meşhur "men kezebe" hadisini nakletmiştir.

Sika olan râvilerin de bazen beşer oldukları için kasıtsız olarak hata ettiğini söylemiştir. Mesela Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/693) "Yakınlarının ölüye ağlaması sebebiyle kabirdekinin azap göreceği"²³ hadisini burada nakletmiştir. Ancak söz konusu bu rivâyeti Abdullah b. Abbâs'ın (ö. 68/687-88) düzelttiğini/tashihi ettiğini de söylemiştir. İbn Ömer'in bir başka rivâyetinin de Hz. Âişe tarafından tashihi edildiğini belirtmiştir.²⁴

Beyzâvî, bazen de râvinin Hz. Peygamber'in zikrettiği sözü kendi anladığı kadarını nakletmesine de değinmiş, Ebû Hüreyre'den nakledilen "uğursuzluk üç şeydedir..."²⁵ hadisini buna örnek getirmiştir. Hz. Âişe'nin bu rivâyete olan tashihi de burada zikretmiştir. Beyzâvî, bazen de râvinin, Resûlullah'ın bir kişiye özel olarak söylediği ifadeyi eksik anlayarak gaflete düşüp hatalı naklettiğini belirtmiştir. Bu konuya da "Tâcir fâcirdir/günahkârdır"²⁶ hadisini örnek vermiştir. Burada da yine Hz. Âişe'nin "hadisteki maksadın aldatan tüccar" olduğu şeklindeki tashihi de işaret etmiştir.²⁷

Beyzâvî, yoldan çıkan bazı sapkın kişilerin mezhep taassubu için hadis uydurduklarını belirtmiştir. Mesela "Ümmetimden Kur'ân mahlûktur diyen bir topluluk gelecek ve Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söyleyecekler onlar kâfirdir...." rivâyetinin bu maksatla uydurulduğunu söylemiştir. Bazı câhil kussasların (vaaz veren) da hadis uydurduğuna işaret etmiş, meşhur olarak nakledilen Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Yahya b. Main'in (ö. 233/848) bizzat mecliste şâhit olduğu hadis uydurma hikâyesini anlatmıştır. Devamla bazı kimse-lerin mal-mülk ve makam şöhretine kendini kaptırarak veya sultanlara

²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki v.dğr. (Kahire: Dâru Tavki'n-Necât, 1979), "Cenâiz", 32; Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2013), "Cenâiz", 22.

²⁴ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, 1/10-11.

²⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Cihâd", 47; Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîh*, "Selâm" 116.

²⁶ Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Şan'ânî 'Abdurrezzâk, *el-Muşannef*, thk. Hâbiburrahmân el-'Azamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403), 7/299.

²⁷ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, 1/10-11 (Beyzâvî'nin mukaddimesi).

yakınlaşmaya çalışanların da Abbâsî devleti hakkında “İmametin Abbâsî soyundan devam edeceğine” yönelik hadisler uydurduklarını belirtmiştir.²⁸

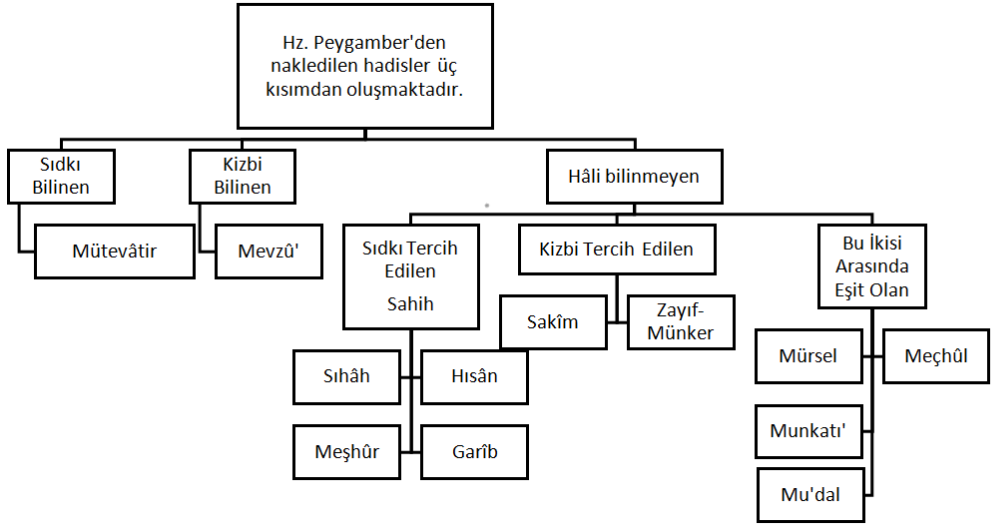
Beyzâvî, Hz. Peygamber’den nakledilen haberlerin/hadislerin üç kısım râvî tarafından nakledildiğini belirtmektedir. Bunlar sıdkı bilinen (doğruluğu) râvî, kizbi bilinen (yalanı) râvî ya da hâli bilinmeyen (mechûl) râvilerdir. Birinci (yani sıdkı bilinen) grupta yer alan her tabakada râvileri fazla olan ve aklen de yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan râvilerin rivâyetleri mütevâtir olarak adlandırılmıştır. İkinci grupta (kizbi bilinen) kesin olarak bilinen gerçeğe aykırı olan, te’vile kapalı veya şâz rivâyetlerden oluşan veya içerisinde garâbet olan ve dinde aslı olmadığından rivâyet edilen haberlerdir. Bu tür rivâyetler de mevzû diye adlandırılır. Üçüncü kısım ise kendi içinde üçe ayrılır. Sıdk râvilerden, kizb râvilerden ya da bu iki taraf seviyesinde olan râvilerden gelenlerdir. Bunlardan birincisi bu gruplandırma içinde, sahih hadis olarak kabul edilen rivayet, lafız ve mana açısından sahih olup, adaleti bilinen râviler zinciriyle Hz. Peygamber’e dayandırılan haberdır. Beyzâvî, bu kısım için iki ayrı taksimle dört çeşit değerlendirme yapmaktadır. Bu kısım iki çeşit taksimle dörde ayrılır. Bunlardan ilkinin, iki veya daha fazla sahâbî tarafından rivayet edilen ve hem Buhârî hem de Müslim tarafından nakledilen hadisler oluşturmaktadır. Bunlara sıhâh denir. Her tabakadan birer râvinin rivâyet ettiği hadisler vardır ki bunlara hısân denir. Bu ıstılahlar/tâbirler bu kitabın musannifi olan Begavî’nin kullandığı ıstılahlardır. Beyzâvî, hadislerin teâruzu durumunda birinci kısmın (mütevâtir hadislerin) tercih edilmesinde hiçbir şüphe olmadığını belirtmektedir. İkinci kısım ise hadis hâfızlarının tedvin ettiği ve aralarında meşhur olarak yaygınlaşan haberlerdir. Eğer bir hâfız, bir hadisi tek başına rivayet eder ve başka hiçbir râvî ona muhalefet etmezse, bu rivayet garîb olarak adlandırılır. Burada kastedilen ise, tâbiîn râvisinin hadisi yalnızca kendisinden aldığı sahâbînin adını zikrederek nakletmesidir (mutlak ferd tanımı). İkinci grup, lafzında rekâket (zayıflık) veya bozukluk bulunan ve anlamında da ıslahı mümkün olmayan hadisleri içermektedir. Örneğin, Kur’ân’a veya mütevâtir bir hadise aykırı rivayetler bu gruba girer ve sekîm olarak adlandırılır. Eğer râvilerden birinde töhmet veya cerh söz konusuysa, bu tür hadisler zayıf ve münker olarak isimlendirilir. Üçüncü kısım, metninde herhangi bir illet bulunmayan ve

²⁸ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü’l-ebrâr*, 1/12 (Beyzâvî’nin mukaddimesi).

râvisinde de açık bir cerh olmayan hadislerden oluşmaktadır. Ancak, râvilerinden bazılarının kimliği veya durumu bilinmiyorsa şu tasnif yapılır: Eğer râvi sahâbî râvisi düşerse, hadis mürsel olur. Eğer râvi, sahâbî dışındaki tabakalardan birinden düşerse, hadis munkatı' olarak adlandırılır. Eğer isnadın iki veya daha fazla yerinde kopukluk varsa, hadis mu'dal kabul edilir. Bunun dışında, eğer râvinin adâleti bilinmiyorsa, hadis meçhûl olarak isimlendirilir. Munkatı' ve mu'dal hadisler, delil olarak kullanılmayan gruba girerken, mürsel ve meçhul hadisler bu kapsamın dışında değerlendirilmiştir. Fıkıh mezhepleri açısından değerlendirildiğinde Ebû Hanîfe, mürsel ve meçhul râvilerin rivayetlerini kabul etmiştir. İmam Şâfiî ise meçhul râviyi kesin olarak reddetmiş, mürsel hadisi ise ancak destekleyici başka bir rivayet, ehl-i ilmin fetvası ya da râvinin adâleti hakkında olumlu bir bilgi bulunması hâlinde kabul etmiştir. Son olarak, Beyzâvî, bu konudaki açıklamalarını muhtasaran vermenin daha uygun olduğunu belirterek tamamlamıştır.²⁹

Beyzâvî'nin yukarıdaki izahlarından anlaşılacağı üzere hadis çeşitlerine değinerek kısa fakat sistematik açıklamalar yaptığı görülmektedir. Burada öncelikle zikredilen bilgilerin **şema hâlinde sunulması**, konunun daha iyi kavranmasını sağlayacaktır. Hadislerin tasnifi ve değerlendirilmesiyle ilgili yapılan bu ayrımların görselleştirilmesi, kavramlar arasındaki ilişkileri netleştirecek ve anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

²⁹ Kâdî Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ebrâr*, 1/13-14 (Beyzâvî'nin mukaddimesi).

Tablo 3: Beyzâvî'nin hadis taksimi.

Beyzâvî'nin hadisleri tasnif ederken öncelikle şerh ettiği Begavî'nin taksimine uygun bir sistematik izlediği görülmektedir. Bununla birlikte, onun yaptığı sınıflandırma, hadis âlimlerinin farklı kriterlere göre gerçekleştirdiği çeşitli taksimlerin bir arada zikredilmesini andırmaktadır. Gerçekten de bu tasnifte, hadislerin kabul veya reddi, sıhhat dereceleri ile seneddeki ittisal ve inkitâ (kopukluk) açısından yapılan tasniflerin kısmen iç içe ele alındığı anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım, hadislerin hem sened hem de metin açısından değerlendirilmesine imkân tanımakta ve farklı kategorilerin bir bütünlük içinde sunulmasını sağlamaktadır.³⁰

Beyzâvî'nin, şerhin mukaddimesinde hadis usûlüne dair verdiği bilgiler geniş sayılabilecek düzeydedir. İlim tasnifinde Kur'ân ve sünneti aynı seviyede görmesi burada dikkat çekmektedir. Fakat usûl kitabı olan Minhâcü'l-vusûl'de buna benzer bir yaklaşım sergilememiştir. Önce Kur'ân ve ilgili meseleleri ele almış, ardından da sünnet ve ilgili konuları işlemiştir. Muhtemelen hadisle ilgili

³⁰ İsmail Lütfi Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 130.

tek eseri olan *Mesâbîh* şerhinde Kur'ân ve sünneti aynı kaynaktan neş'et eden iki kaynak olarak sunması sünnetin vahiy olduğuna dikkat çekmesiyle alakalıdır.

Beyzâvî'nin ahbâr ile ilgili yaptığı üçlü taksim ve alt başlıklarındaki izahlar usûl kitabında da benzer şekilde yer almaktadır.³¹ Hadis usûlüne dair yaptığı tanımları kimden aldığı tam olarak tespit edilemese de dönemin usûl kitaplarından özellikle Hâkim en-Nîsâbûrî ve Hatîb el-Bağdâdî'den faydalanmış olmalıdır.

1.3. Zeydânî'nin el-Mefâtîh fî şerhi'l-Mesâbîh Mukaddimesi

Kaynaklarda hakkında fazla bilgi bulunmayan Zeydânî'nin (ö. 727/1327) Şîrâz bölgesinin Hanefî âlimlerinden olduğu söylenmiştir.³² *Mesâbîh*'e yazdığı şerhi bölgenin önemli şerhlerinden birisidir. Zeydânî şerhinin mukaddimesinde bazı kardeşlerin kendisine *Mesâbîh* üzerine uzun ve bıktırıcı olmayan bir şerh yazması konusunda ısrar ettiklerini ve neticesinde buna icabet ederek şerhi yazdığını belirtmiştir. Eserin mukaddime kısmında hadisçilerin ıstılahları ve hadis ilminin çeşitleri hakkında bir yazı koyduğunu söylemiştir. Devamında Allah'tan eserini tevfiğe erdirmesi hususunda niyazda bulunduktan sonra hemen hadis ilminin çeşitleri hakkında söze başlamıştır. Burada hadis ilminin yirmi kısma ayrıldığını bunların ilkinin isnad hakkında olduğunu ve isnadın hadisçiler nezdinde çok önemli bir konumunun bulunduğunu vurgulamıştır. Isnadın önemine işaret etmek üzere "İsnad dindendir" sözünü ve Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) de "Eğer isnad olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi" sözünü nakletmiştir. Zeydânî, konuyla ilgili birkaç söz daha zikrettikten sonra Hz. Peygamber'in "...Kim benim adıma bilerek yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın" hadisini nakletmiştir.³³

³¹ Konuyla ilgili krş. Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer eş-Şîrâzî Kâdî Beyzâvî, *Minhâcü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*, thk. Şa'bân Muhammed İsmâîl (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008); Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer eş-Şîrâzî Kâdî Beyzâvî, *Mütekellim Yöntemi Fıkıh Usûlü-Minhâcü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*, çev. Mansur Koçinkağ (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018); Hasan Hacak - İmam Rabbani Çelik, "Kâdî Beyzâvî'nin Usul Düşüncesi", *İslam İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*, ed. Mustakim Arıcı (İstanbul: İsam Yayınları, 2017).

³² Muzhiruddîn el-Huseyn b. Mahmûd Zeydânî, *el-Mefâtîh fî şerhi'l-Mesâbîh* (Katar: Dâru'n-Nevâdir, 2012), 1/13 (Muhakkikin mukaddimesi).

³³ Zeydânî, *el-Mefâtîh fî şerhi'l-Mesâbîh*, 1/4.

Zeydânî, Hz. Peygamber’den hadis nakletme işinin ilimle kayıt altına alındığını ancak her hadisin isnâdının olmadığını veya muteber bir hadis âliminin eserinde yer almadığını nihayetinde her hadisin bilinmediğini söylemiş ve bu durumda eğer Hz. Peygamber’den nakli kesin olarak bilinmiyorsa kabulünün caiz olmadığını söylemiştir. Eğer bir hadis isnadın gerektirdiği şartları taşıyorsa o en âli, en sağlam isnada sahip olup, kabul edilme bakımından en iyisidir. Âli isnad hadisteki râvi sayısının az olmasıyla mümkündür. Yani Hz. Peygamberle hadis arasındaki râvi sayısı fazla olmamalıdır. Böyle bir hadis ancak hadis ilmini bilen âlimlerden nakledilir ve âlim olmayan birçok kişinin naklettiği hadisten daha üstün bir konumdadır. Hadis ilminde meşhur olan râviler kanalıyla nakledilen her bir hadis de hadis ilminde meşhur olmayan kişilerden nakledilen hadisten daha üstündür. Hadisin isnad bakımından üstünlüğünde râvinin zâhid olup olmadığı da önemlidir. Nitekim Vekî’ b. Cerrâh öğrencilerine demiştir ki: “Hangi isnad size daha sevimlidir? A’meş>Ebî Vâil>Abdullah mı yoksa Süfyân>Mansûr>İbrahim>Alkame>Abdullah mı? İlki olduğu cevabını alınca “Sübhânallah! A’meş şeyh, Ebû Vâil şeyh, Süfyân fakih, İbrahim fakih, Alkame fakihdir. Fakihlerin hadisi şeyhlerinkinden daha üstündür. Burada Zeydânî’nin verdiği bu örnek Hanefî mezhebi temsilcisi olarak önemlidir. Devamla iki kişinin naklettiği hadisin bir kişinin naklettiği hadisten, sağlam râvilerin naklettiği hadisin zabt bakımından hatalı nakledebilen râvilerin hadisin den daha kuvvetli olduğunu belirtmiştir.

Hadislerin kabul edilmesinde uygulanan ihtiyatlı yaklaşıma da değinen Zeydânî, Hz. Ali’nin hadis nakleden kimseye Hz. Peygamber’den duyduğuna dair yemin ettirmesini örnek getirmiştir. Ayrıca râvinin itikâdî açıdan, takva bakımından güvenilirlik bakımından incelenmesi gerektiğini ve bu durumlardan hali iyiyse rivâyetinin kabul edildiğini değilse reddedildiğini söylemiştir. Devamla râvinin hadisi nakletme ehliyetine sahip olacak yaşın da önemine değinmiş ve eğer hadisi işitip nakletme konusunda belli bir yaşta değilse rivâyetinin kabul edilmediğini söylemiştir.

Hadis ilminin ikinci kısmında sahâbeye dayandırılan mevkûf hadisi zikretmiş, üçüncü kısımda ise isnadı muttasıl olarak tâbiine ulaşan mürsel hadisi ele almıştır. Mürsel hadisin âlimler nezdinde ekseriyetle kabul gördüğünü Saîd b. el-Müseyyeb’in (ö. 94/713) mürsellerinin ise en kuvvetli mürseller olduğunu söylemiştir. Diğer bazı mürsel hadisi olan râvileri de zikrettikten sonra İmâm

Şâfiî'ye (ö. 204/820) göre sadece Saîd b. el-Müseyyeb'in mürsellerinin delil olduğunu zikretmiştir. Dördüncü kısımda da munkatı' hadisi üçe ayırmıştır.³⁴ Bunların ilki bir râvinin hadis işitmediği hocasından hadis nakletmesidir. Bu isnâdın tâbiine ulaşmadan önceki durumdadır. İkincisi râvilerin meçhûl olmasıdır. Mesela bir râvi isnadda "bana bir adam falandan tahdîs etti" derse böyledir. Burada iki tane mübhem ortaya çıkmaktadır. Üçüncüsü de râvilerden birisinin meçhûl olmasıdır. Beşincisi de mu'dal hadistir ki bu da tâbiinden birinin -an resûlillah- şeklinde hadisi nakletmesi veyahut ta sahâbeden nakletmesidir.³⁵ Altıncısı müdrec hadistir. İçerisinde hadisten olduğu zannedilen sahâbe veya tâbiinin sözünün eklendiği hadistir. Burada ilave olarak eklenen söz ancak hadisi nakleden başka bir râvinin rivâyetinden bilinebilir. Ya da râvinin ilave edilen sözün kendisine ait olduğunu beyan etmesiyle bilinir. Yedinci kısımda ise garîb, sekizinci de azîz dokuzuncu da meşhûr yer almaktadır. Garîb hadis isnadı Hz. Peygamber'e kadar ulaşmış olsa da tek bir râvinin naklettiği hadistir. Azîz isnadı Hz. Peygamber'e kadar ulaşmış olsa da iki veya üç râvinin naklettiği hadistir. Meşhûr rivâyet de üçten fazla kişinin naklettiği her hadistir. Burada Zeydânî "İlim öğrenmek her müslümana farzdır"³⁶ rivâyetini ve yaklaşık on kadar hadisi örnek olarak peş peşe sıralamıştır. Onuncu olarak da sekîmi zikretmiştir. Zeydânî sekîm hadisi bir veya daha fazla sika âlimin/râvinin sıhatini ta'n ettiği hadistir şeklinde tanımlamıştır. Devamında zikrettiği mevzû hadisi ise sıralamanın dışında tutarak ayrıca zikretmiş ve bununla hadis ehline Resûlullah'tan nakledilen bir hadis olmadığı bilinen, birinin uydurduğu bilinen rivâyetin kastedildiğini belirtmiştir.³⁷ Maklûb hadisin isnadında veya metninde değişme olan hadis olduğunu, meçhûlün de isnadındaki râvinin bilinmemesi olduğunu söylemiştir. On birinci kısımda merfû hadisi ele almış ve Resûlullah'tan nakledilen hadis olduğunu, mevkûfun da sahâbeden gelen rivâyet olarak tanımlamıştır. On ikinci kısımda da zayıf hadisi incelemiş ve içerisinde zayıflık bulunan hadisin zayıf diye nitelendiğini belirtmiştir. Zayıflığın

³⁴ Zeydânî, *el-Mefâtîh fî şerhi'l-Mesâbil*, 1/5-7.

³⁵ Bu tanımları Zeydânî İbnü's-Salâh'tan almış olabilir. Bk. Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh fî ulûmi'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 59.

³⁶ Hadis için bk. Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Yezîd el-Ḳazvîni İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muḥammed Fuâd 'Abdubbâkî (b.y.: Dâru 'İhyâ'î'l-Kutubi'l-'Arabîyye, ts.), "Mukaddime", 17.

³⁷ Zeydânî, *el-Mefâtîh fî şerhi'l-Mesâbil*, 1/8-10.

bazı râvilerin zayıflığından kaynaklandığını adalet noktasında noksanlık olması, görmediği kişiden hadis nakletmesi, hafızasının kötü olması, akîde bakımından töhmet altında olması, hadisi nasıl naklettiğini bilmemesi, isnadı bilmemesi gibi sebeplerden kaynaklanabileceğini vurgulamıştır. Tedlîse de değinerek örnek veren Zeydânî, tedlisi bir râvinin hadisi ondan aldığı zannedilsin diye “falandan hadisi işittim” gibi lafızlarla naklettiğini söylemiş örnek olarak da “Filan ateştedir” şeklinde nakledilen bir hadisi zikretmiştir. Burada hadisin isnadı Ebû Avâne>A’miş>İbrahim et-Teymî>Babası>Ebû Zer olarak verilmiştir. Ancak Ebû Avâne’nin A’miş’e İbrahim’in kim olduğunu sorması üzerine A’miş de hadisi ondan değil de Ebû Hakîm b. Cübeyr’den aldığını söylemiştir. Burada Ebû Avâne hadisi A’miş’in İbrahim et-Teymî’den naklettiğini zannetmiştir. Bu örnek Ebû Avâne’den gelen bir tedlîs örneğidir ki bunu Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014) de eserinde zikretmiştir.³⁸

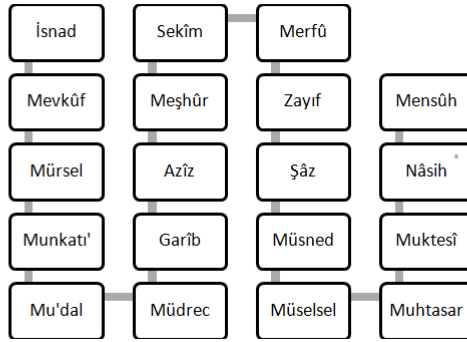
Zeydânî on üçüncü kısma Şâfiî’nin “Şâz sika râvinin başkasının nakletmediği hadisi rivâyet etmesi değildir. Şâz, sika bir râvinin insanlara muhalefet ederek naklettiği hadistir ki buna şâz denir” kavliyle başlamıştır. Bir örnek zikrettikten sonra on dördüncü kısımda müsned ifadesini ele almış, bu ifadeyle isnadı Hz. Peygamber’e ulaşan hadisin kastedildiğini belirtmiştir. Muttasıl rivâyet de bu anlamda müsned gibidir. Muan’an hadis –an- lafzıyla nakledilen hadislerdir. On beşincisi de müselsel³⁹ hadistir ki hadisi nakleden râvi Hz. Peygamber’den muttasıl olarak nakletmiş ve her bir râvi de “ahberanî fülân” gibi lafızları zikretmişse müselsel olmaktadır. Yine Hz. Peygamber hadisi naklederken bir fiilde bulunmuşsa, bu fiili râviler de yaparak hadisi naklediyorsa yine bu hadise müselsel hadis denilmiştir.⁴⁰ Burada müselsel hadise örnekler zikrettikten sonra son olarak Begavî’nin sıhâh-husân ayırımına değinen Zeydânî, bu ifadelerle hangi eserlerin kastedildiğini yineleyerek bu kaynakların meşhur ve muteber kaynaklar olduğunu söylemiştir. On altıncı kısım da bir kısmı nakledilen ancak bir kısmı terk edilen muhtasar hadistir. On yedinci kısım

³⁸ Rivâyetin geçtiği yer için bk. Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. ‘Abdullâh en-Nisâbûrî el-Ḥâkim, *Ma’rifetu ‘Ulûmi’l-Ḥadîs*, thk. es-Seyyid Mu’zam Ḥuseyn (Beyrut: y.y., 1397/1977), 105.

³⁹ Müselsel hadisin birden fazla tanımı yapılmış ancak Zeydânî birkaçını vermiştir. Diğer tanımlar için bk. Mehmet Efendioğlu, “Müselsel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

⁴⁰ Zeydânî, *el-Mefâtîh fî şerhi’l-Mesâbih*, 1/11-12.

muktesîdir, mütekassî de bu anlama gelmektedir. Yani bu ifade hiçbir parçası terk edilmeksizin bir bütün hâlinde hadisin nakledilmesi anlamına gelir.⁴¹ On sekiz ve on dokuzuncu bölüm de nâsih ve mensûhtur. Nesh ilk hükmün iptal edilmesidir. İki tenâkuz bulunan hadisin biri diğerinden sonra söylenmiştir ki bu durumda müteahhir olan nâsih mütekaddim olan mensûh olmaktadır. Yirminci kısım da icâzetler hakkındadır. İcazetler hakkında da bazı mülahazaları kısaca ele aldıktan sonra ashâbü'l-hadîsin bu ıstılahları zikrettiklerini söyleyerek mukaddimeyi bitirmiştir.⁴²

Tablo 4: Zeydânî'nin hadis usûlü kavram çizelgesi.⁴³

Zeydânî'nin usûle ilişkin zikrettiği bilgiler diğerlerine nazaran daha dağınık bir vaziyettedir. O bilgileri gelişigüzel bir formatta vermeyi tercih etmiştir. Yukarıda şema olarak da gösterilen kavramlar konuya yüzeysel değindiğini göstermektedir. Zeydânî, hadis usûlünün meselelerini yirmi kavram üzerinden birkaç cümleyle özetlemeyi tercih etmiştir. Zeydânî'nin izahları diğer bölge şârihlerine göre çok daha azdır.

⁴¹ Zeydânî, *el-Mefâtîh fî şerhi'l-Mesâbil*, 14-15.

⁴² Zeydânî, *el-Mefâtîh fî şerhi'l-Mesâbil*, 1/15-16.

⁴³ Zeydânî, burada zikredilenleri başlıklar hâlinde vermiş olsa da normalde hadis usûlünde ana başlık olarak ele alınan tedlîs, mevzû gibi bazı konuları zikrettiği bu ana başlıkların içinde değinmiştir. Burada zikredilen başlıklardan hareketle hadis usûlünün bazı konuları hakkında derleme izahlar getirdiği anlaşılmaktadır.

1.4. Zeynûlarab'ın Şerhu'l-Mesâbih Mukaddimesi

Zeynûlarab (ö. 758/1357), Nahcivan, Şiraz, Mısır, Erzincan ve Sivas bölgeleri arasında seyahat etmiş ve bu bölgelerde bulunmuş önemli bir şârihtir. Şerhinin mukaddimesinde, dua cümlelerinin ardından dönemin bazı sıkıntılarından dolayı Erzincan'a geldiğini ve burada da kendisine bir dârulhadiste hocalık görevi verildiğini ifade etmiştir. Ayrıca, derslerinde tuttuğu *Mesâbihu's-Sünne* notlarının beğenilmesi üzerine bu eseri şerh etmeye karar verdiğini belirtmiştir. Bu bilgiler eserin bölgedeki önemini göstermek açısından da kayda değerdir.⁴⁴ Zeynûlarab mukaddimesini biraz daha muhtasar tutma düşüncesiyle Begavî'nin yazdığı mukaddimeyi şerh etmekle yetinmiş, ayrı bir mukaddime yazmamıştır. Fakat kendi izahlarını burada yapmıştır. Girişte temel bazı teknik terimleri izah ederken hadis kelimesinin sözlük anlamının “haber” anlamında olduğu Zemahşerî'den (ö. 538/1144) nakille zikretmiştir. İstilah olarak ise hadis, Resûlullah'tan sâdır olan her türlü söz, fiil ve takrîrdir. Hadisin konusu sünnetler, rivâyetler ve râvileridir. Burada giriş mahiyetinde mürsel (gönderilmiş peygamber) kelimesini tahlil etmiş, nebî ve resûlün farklarına işaret etmiştir. Devamında hâtem (peygamberlerin sonuncusu) kelimesini ve mesâbih kelimesini izah etmiştir.⁴⁵ Begavî'nin isnadları hazfetme gerekçesinin hem eseri uzatmak hem de âlimlere olan itimadı olduğunu söylemiştir. Nitekim buradaki hadisler teme hadis kaynaklarından derlenmiştir. Bu hadisleri ve râvilerini de âlimler sahih saymıştır. Zeynûlarab râvinin bilinmesi gerekli yerleri sayarken teâruz durumunda tercihte bulunabilmek için, nâsih-mensûh durumunda râvinin bilinmesinin gerekliliğine vurgu yapmış bunun yanı sıra, bazı râvilerin adâlet açısından diğerlerinden üstün olması veya bir kısmının diğerlerine göre daha önce gelmesi gibi sebeplerin de söz konusu olduğuna değinmiştir. Yine hadisin hasen, sahih, zayıf, garîb gibi sıhhat durumları tespit edilip tercih için bilinmelidir.⁴⁶

Sahâbenin sözlük anlamlarına değindikten sonra ıstılâhî manada “Müslüman olarak onu gören Hz. Peygamber'le az da olsa sohbeti olan, ondan ilim alan kişiler” olarak tanımlamıştır. Tabîin'i de “Müslüman olarak sahâbeyi

⁴⁴ Ebü'l-Mefâhir Ali b. Ubeydillâh el-Mısırî Zeynûlarab, *Şerhu'l-Mesâbih* (Katar: İdâretü's-Sekâfiyyetü'l-İslâmiyye, 2012), 1/5-7.

⁴⁵ Zeynûlarab, *Şerhu'l-Mesâbih*, 1/16-18.

⁴⁶ Zeynûlarab, *Şerhu'l-Mesâbih*, 1/20-21.

gören az da olsa sohbeti olan, onlardan ilim alan kişiler” olarak vafsetmiştir.⁴⁷ Devamında Begavî’nin eserini meydana getirdiği hadis kitaplarına değinen Zeynûlarab, hadisi üç kısma ayırır. O, Hz. Peygamber’den gelen hadisleri öncelikle sıdkı bilinen râvilerden gelenler, kizbi bilinen râvilerden gelenler, bu ikisinden birinin bilinmediği yani mechûl kimselerden gelenler şeklinde üç kısımda ele almıştır. Sıdkı bilinen demek her tabakada yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan kalabalık bir grubun naklettiği hadistir ki buna mütevâtir denilmiştir. “Kim benim adıma bilerek yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazır olsun” hadisi bunun örneğidir. İkinci olarak kizbi bilinen ise kesin olana ters olan, te’vil kabul etmeyen, şâz olarak gelen dinde aslı olmayanlardır. Bunlara mevzû denir. Zeynûlarab üçüncüsünde ise her iki ihtimali de eşit olanlardan gelenleri açıklamıştır. Fakat bu kısmın da üçe ayrıldığını belirtmiştir. Buna göre birincisi, sıdkı tercih edilen râvilerden gelenlerdir. Bu rivâyetler hadisin lafzı rekâketten arınmış, manası da âyete, mütevâtir hadise ve icmâya aykırı olmayan, senedi de adâleti bilinen râviler aracılığıyla muttasıl olarak Hz. Peygamber’e ulaşan rivâyetlerdir. Bunlar sahih, müsned ve merfû’ olarak adlandırılır. Sıdkı terci edilen râvilerden gelenler de beşe ayrılır. İlki her tabakadan en az iki kişinin hadisi naklettiği hadistir ki bunlar *Mesâbîh*’te sıhâh başlığı ile verilmiştir. Bu sahihler de kendi arasında tasnif edilmiştir ki ilk olarak sıhhatinde ittifak edilmiş olan Buhârî-Müslim’in birlikte naklettikleri hadisler zikredilmiştir. İkinci olarak ikisinden birinin sahih kabul ettiği hadislerdir. Sıdkı tercih edilenlerin ikincisi sika râvilerin mezkûr şartları taşıyarak hadisi sahabeye kadar dayandırmasıdır. Ancak sahâbeden tek kişinin nakletmesi olabilir. Mesela Urve b. Mudarris’ten hadis nakleden tek kişi Şa’bî’dir (ö. 104/722). Sıdkı bilinenin üçüncüsü de sika olmak kaydıyla tâbiinin teferrüd etmesidir. Dördüncüsü mutkin âlimlerin tâbiinden teferrüd etmesidir. Tâbiinin sahâbeden teferrüdü de bu minvaldedir. Beşincisi de imamlardan bir kısmının babalarından ve dedelerinden teferrüd etmesidir. Amr b. Şuayb’ın babası, dedesi kanalıyla naklettikleri misal verilebilir. Begavî’nin sıhâh tabiriyle kastettikleri Buhârî-Müslim’in hadisleridir. Mutlak anlamda sahih hadisin ne kadar olduğu ile ilgili Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) yedi yüz bin civarında olduğunu söylemiştir.⁴⁸ Hadis hâfızlarının tedvîn ettiği ve onların nazarında yayılan/şöhret

⁴⁷ Zeynûlarab, *Şerhu’l-Mesâbîh*, 1/22.

⁴⁸ Zeynûlarab, *Şerhu’l-Mesâbîh*, 1/24-27.

bulan hadislere meşhûr denir. Hâfızlardan biri hadiste teferrüd ederse ve ondan başkası zikretmezse hadis garîb olarak adlandırılır. Garîb tabiîn râvisinin meşhûr olmayan bir sahâbîden hadisi rivâyet etmesi olarak da bilinir. Zeynûlarab devamında kizbi tercih edilen râvilerden gelenleri incelemiştir. Bunlar lafzında rekâket/bozukluk bulunan ıslahı mümkün olmayan ya da hadisin anlamı âyete, mütevâtir hadise veya icmâya aykırı olursa sekîm olarak isimlendirilir. Sekîm ile beraber mevzûyu da zikreden Zeynûlarab burada uydurulduğu bilinen rivâyete mevzû demiştir. Devamında maktûbu metin veya isnadında değışme olan rivâyete, meşhûlû de hadis imamı tarafından mahreci bilinmeyen hadis olarak tanımlamıştır. Münkeri de zayıf hadis çeşitlerinden birisi olarak zikretmiştir.⁴⁹ Munkatî' râvilerin birbiriyle görüşme imkânının olmadığı (yani kopukluk olan) hadistir. Müdelles hadis râvinin hocasından hadis işitmediği halde ondan nakletmesidir. Muallal de senedinde veya metninde herkesin göremeyeceği illet bulunan hadistir.⁵⁰

Üçüncü kısımda da sıdkı ve kizbi eşit olanlar gelmektedir. Hadisin metninde veya râvilerinde açık bir hâlel bulunmayan rivâyetler böyledir. Fakat bazı râvileri meşhûlûl-ayn⁵¹ olabilir. Metninde herhangi bir illet bulunmayan, râvilerinde de açık bir hâlel olmayan ancak bazı râvilerin kimliğinin bilinmediği hadislerdir. Eğer o zikredilmeyen râvi sahâbe ise hadis mürsel olur. Eğer diğer tabakadan ise hadis munkatî', her ikisinde peşpeşe ise de hadis mu'dal olur. Adâlet vasfı bilinmeyen râvi de meşhûl olarak adlandırılır. Munkatî' ve mu'dal hadis delil olarak kullanılmaz. Ancak mürsel hadis tâbiînin sahâbeyi atlayarak Hz. Peygamber'den naklettiği hadistir. Zeynûlarab, mürsel hadisin delil olmasında farklı görüşlerin bulunduğunu zikretmiştir. Müdrec rivâyeti de isnad veya metne yapılan ekleme olarak tanımlamıştır.⁵²

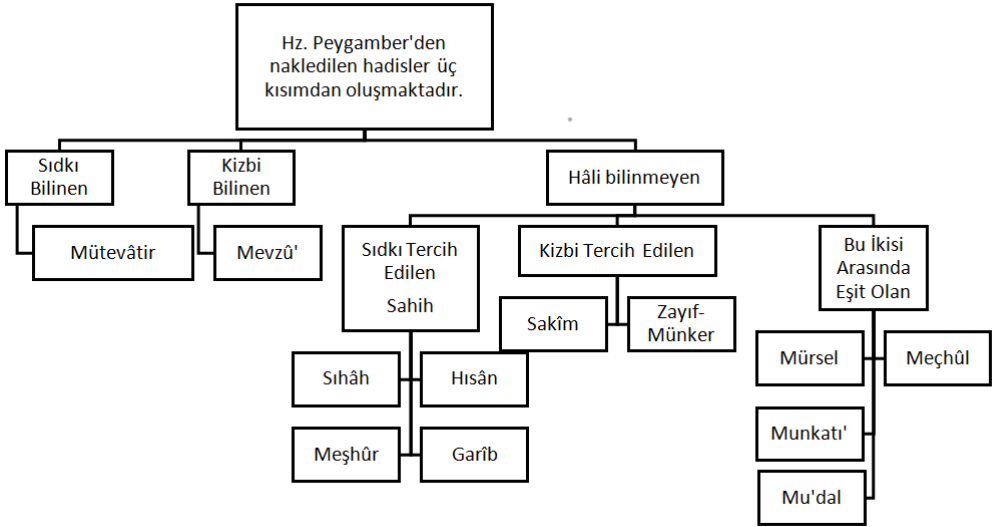
⁴⁹ Zeynûlarab, *Şerhu'l-Mesâbih*, 1/28.

⁵⁰ Zeynûlarab, *Şerhu'l-Mesâbih*, 1/28-29.

⁵¹ İlk başta kimliği belirsiz gibi algılsa da "Adı belli olsa da hadis öğrenimi ve öğretimi bilinmeyen kimse" anlamında kullanılmış terim. Bk. Emin Aşıkutlu, "Meşhûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/286.

⁵² Zeynûlarab, *Şerhu'l-Mesâbih*, 1/30.

Hasen hadisi tanımlarken İbnü's-Salâh'tan⁵³ nakille, "İsnadında rivâyete ehil olup olmadığı bilinmeyen (mestûr) râvi bulunan ve bu rivâyeti i'tibâr, şahit ve mütâbî ile destekleyen hadistir. Eğer bunlarda desteklenmiyorsa o rivâyet garîb olur. Bu tabirleri birer cümleyle izah ettikten sonra isnâd hakkında açıklama yapan Zeynûlarab, ilk olarak âlî, nâzil ve müsâvât isnad hakkında bilgi vermiştir. ⁵⁴ Zeynûlarab, mukaddimesini son kısımda "Ameller niyetlere göredir..."⁵⁵ hadisini izah ederek bitirmiştir.⁵⁶

Tablo 5: Zeynûlarab'ın Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerle dâir tak-simi.

⁵³ Burada Zeynûlarab'ın, hasen hadisle ilgili İbnü's-Salâh'ın birinci tanımını verdiği görülmektedir. Mücteba Uğur, "Hasen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/374-375.

⁵⁴ Zeynûlarab, *Şerhu'l-Mesâbil*, 1/31-32.

⁵⁵ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Bed'ül-vahy", 1, "İmân", 41; Müslim b. Haccâc, *el-Müsnedü's-sahîh*, "İmâret", 155.

⁵⁶ Zeynûlarab, *Şerhu'l-Mesâbil*, 1/34-38.

Zeynülarab mukaddimesini biraz daha muhtasar tutma düşüncesiyle Begavî'nin yazdığı mukaddimeyi şerh etmekle yetinmiş, ayrı bir mukaddime yazmamıştır. Burada diğer şârihlerin de değindiği ahbâr kısmını taksim etmiş ve bunlara ilişkin izahlar yapmıştır.

Sonuç

İran bölgesinde yazılan *Mesâbîh* şerhleri merkeze alınarak yapılan bu çalışmada mukaddimelerin usûle ilişkin bilgileri ihtiva ettiği görülmüştür. Şârihler mukaddimelerinde dua cümleleri ile başlamış ve eserlerini yazma amaçlarına değinmiş, hemen akabinde de usûle ilişkin bilgileri açıklamıştır. Şârihlerin hemen hepsi kendilerine gelen talepler neticesinde şerhi yazdıklarını belirtmiştir.

Hadis şerh literatüründe pek yaygın olmayan usûl bilgilerinin mukaddimelerde verilmesi, bölgedeki *Mesâbîh* şerhlerinde yaygın bir uygulama olarak dikkat çekmektedir. Analiz edilen dört şerh üzerinden yapılan değerlendirmelerde, mukaddimelerin sadece birer giriş kısmı olmaktan öte, usûle dair pek çok malumatı ihtiva ettiği ve nispeten dağınık bir vaziyette hadis usûlüne dair bilgileri sunduğu görülmüştür. Bu durum, şârihlerin *Mesâbîh*'i okumaya başlamadan önce, okuyucunun metni daha iyi kavrayabilmesi için usûl bilgilerini özetle sunma gereği duyduklarını ve bu yöntemin İran bölgesindeki şerhlerde yerleşik bir gelenek hâline geldiğini göstermektedir. Bunda özellikle Îrân, Osmanlı, Hint alt kıtası gibi önemli coğrafyalarda çok okunan/okutulan bir hadis kaynağı olan *Mesâbîh*'in tasnif özellikleri etkili olmuştur. Nitekim Begavî kendine has bir metotla eserini tasnif etmiş ve getirdiği yeniliklerle bu eser müteahhir dönemin ilk hadis kitaplarından sayılmıştır. Burada Begavî'nin kendi mukaddimesindeki tasnif metoduna dâir izahları önemlidir. Öte yandan *Mesâbîh* zikredilen coğrafyalarda çok sık okunan kaynak olmanın ötesinde ezberlenen bir metin olarak öne çıkmıştır.

Mukaddimelerde yer verilen usûl bilgileri, klasik hadis usûlü literatüründen bağımsız değildir; ancak bu bilgiler genellikle muhtasaran verilmiş, pratik fayda sağlamasına yönelik ve doğrudan şerh edilecek metinle ilişkili biçimde sunulmuştur. Bu yönüyle şârihler, teorik çerçeveyi aşarak pratiğe dönük açıklamaları seçmiş. Her ne kadar kaynak zikretmeden aktarılan bilgilerin

kaynağını birebir tespit etmek zor olsa da bazı yerlerde Hâkim en-Nisâbü'rî ve İbnü's-Salâh gibi usûl âlimlerinden faydalandıkları anlaşılmaktadır.

Zikrettikleri usûl bilgilerinin karmaşık bir yapı sergilemesi anlamayı zorlaştırmaktadır. Usûle ilişkin şerhi okuyacak kişiler için gerekli olabilecek bilgilerin düzensiz bir şekilde zikredildiği izlenimi uyanmaktadır. Usûlün tüm konularından ziyade kısmî olarak değerlendirilebilecek bu açıklamaların özellikle *Mesâbîh*'i okuyacaklar için önemli olduğu belirtilmelidir. Bu yönüyle şârihlerin, usûlün tüm konularını zikretmek yerine muhtasaran bilgi vermeyi hedeflendikleri de söylenebilir. Çalışmada belirtilen benzer bir bulgu, mukaddime geleneğinin sadece İran coğrafyası ile sınırlı kalmayıp, özellikle Hint alt kıtasında da etkili olduğudur. Bu sebeple benzer çalışmaların *Mişkât* şerhleri, Hint bölgesinde yazılan hadis şerhleri için de yapılması alana mütevazı bir katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Akbaş, Mustafa Yasin. "Mesâbîhu's-Sunne Şerh Literatürü". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/1 (2022).
- Arıcı, Mustakim. "Bir Biyografinin Yeniden İnşası: Kâdî Beyzâvî, İlişki Ağları ve Eserleri". *İslam İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*. ed. Mustakim Arıcı. İstanbul: İsam Yayınları, 2017.
- Aslan, Zahir. "Dilbilgisinin Rivayet Lafızları Arasında Tercihe Etkisi: Dilci Şârih Tûribişti Örneğinde Bir İnceleme". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/1 (30 Haziran 2024), 55-72. <https://doi.org/10.33718/tid.1443617>
- Âşıkkutlu, Emin. "Meçhul". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/286-288. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki v.dğr. Kahire: Dâru Tavki'n-Necât, 1979.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Çimen, Abdullah. *Bir Metin İki Şerh Kâdî Beyzâvî ve İbn Melek'in Mesâbîh Şerhleri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.

- Demirci, Selim. “Bir Tedris Metni Olarak Mişkâtü’l-Mesâbîh”. *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 14 (2021).
- Demirci, Selim. *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Âlimleri*. İstanbul: İlem Yayınları, 2020.
- Demirci, Selim. *Sömürge Döneminde Hadis ve Yorum*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024.
- Efendioğlu, Mehmet. “Müselşel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/85-86. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Gulagha Hadi oğlu Ismayilov. “Imam Baghawi’s Masabih al-Sunnah and Azerbaijani Hadith Scholars”. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences* 4 (2024), 375-381.
- Hacak, Hasan - Çelik, İmam Rabbani. “Kâdî Beyzâvî’nin Usul Düşüncesi”. *İslam İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*. ed. Mustakim Arıcı. İstanbul: İsam Yayınları, 2017.
- Hâkim, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Abdullâh en-Nîsâbûrî el-. *Ma‘rifetu ‘Ulûmi’l-Ĥadîs*. thk. es-Seyyid Mu‘zam Ĥuseyn. Beyrut: y.y., 1397/1977.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Mesâbîhu’s-Sünne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/258-260. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- İbn Mâce, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Ĥazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru ‘İhyâ’i’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, ts.
- İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbni’s-Salâh fî ulûmi’l-hadîs*. Beyrut: Dâru’l-Kütubi’l-İlmiyye, 2010.
- İmamoğlu, Abdullah Taha. “Mesâbîhu’s-Sünne Şerhi Tuhfetü’l-Ebrâr Bağlamında Beyzâvî’nin Hadisçiliği”. *İslam İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*. ed. Mustakim Arıcı. İstanbul: İsam Yayınları, 2017.
- Jabal, Moustafa. *Et-Tûribiştî ve el-Müyyesser fî Şerhi Mesâbîhi’s-Sünne adlı eseri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Kâdî Beyzâvî, Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer eş-Şirâzî. *Minhâcü’l-vüsûl ilâ ilmi’l-usûl*. thk. Şa‘bân Muhammed İsmâil. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008.

- Kâdî Beyzâvî, Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer eş-Şirâzî. *Mütekellim Yöntemi Fıkıh Usûlü-Minhâcû'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*. çev. Mansur Koçinkağ. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Kâdî Beyzâvî, Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer eş-Şirâzî. *Tuhfetü'l-ibrâr şerhu Mesâbilhi's-sünne*. thk. Nûreddîn Tâlib. Katar: Dâru'n-Nevâdir, 2012.
- Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîh*. Beyrut: Müesse-setü'r-Risâle, 2013.
- Tûribişti, Ebû Abdullah Fazlullah es-Samed. *el-Müyesser fî şerhi'l-Mesâbilh*. thk. Abdülhamîd el-Hindâvî. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 2008.
- Uğur, Mücteba. "Hasen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/374-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Beyzâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/100-103. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kâdî Beyzâvî". *Marmara İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6 (1987 1988).
- Yıldırım, Selahattin. "Fadlullah b. Hasan et-Tûribişti'nin el-Müyesser fî Şerhi Mesâbilhi's-Sünne Adlı Eserinde Hadis Şerh Metodu". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XII/26 (2021), 312-338.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Zeydânî, Muzhiruddîn el-Huseyn b. Mahmûd. *el-Mefâtih fî şerhi'l-Mesâbilh*. Katar: Dâru'n-Nevâdir, 2012.
- Zeynûlarab, Ebû'l-Mefâhir Ali b. Ubeydillâh el-Mısırî. *Şerhu'l-Mesâbilh*. Katar: İdâretü's-Sekâfiyyetü'l-İslâmiyye, 2012.
- Zofar Adbul Rauf. "Considerations on al-Masabih al-Sunnah". *Islamic Quarterly* 33/3 (1989), 188-205.
- ‘Abdurrezzâk, Ebû Bekr ‘Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Şan‘ânî. *el-Muşannef*. thk. Hâbiburrahmân el-‘Azamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403.